

- інверсний, який являє собою перевірку моделі за даними такого періоду, який не використовувався для одержання прогнозованої моделі;
- опонентом, який виражається в тому, що результати дослідження підтверджуються іншими спеціалістами, представниками інших наукових шкіл або колективів. У експертній практиці цей метод являє собою процесуально передбачений порядок призначення і проведення повторних експертиз;
- практикою, який виражається в успішному (результативному) використанні одержаних наукових результатів практиками;
- механізмами самого методу дослідження: ряд методів дослідження мають в собі внутрішні, вбудовані в алгоритм методу механізми кількісної (цифрової), але не змістової (якісної) оцінки, верифікації результатів проведеного дослідження. Найбільш перспективний метод в розвитку експертної практики. Методики, що розробляються або переглядаються повинні передбачати не тільки алгоритми вирішення того чи іншого експертного завдання, але й конкретні методи верифікації отриманих результатів.

Разом з цим, через відсутність достатніх для вирішення питання фактичних даних про всі обставини, відповідних методик і з інших причин не завжди вдається надати відповідь у категоричній формі. У цьому випадку об'єктивно висновок може бути наданий лише в імовірнісній формі або у формі «надати відповідь не уявляється можливим». У першому випадку постає питання щодо можливості більш точної оцінки рівня імовірності ніж «імовірним». Експерт може на підставі якісного аналізу виявлених закономірностей і досвіду встановити частоту настання тієї чи іншої події, реалізації причинного зв'язку за певних відомих умов і, маючи на увазі невідомі, присвоїти на цій підставі певний числовий параметр за заздалегідь вибраною шкалою.

Найбільш прийнятним для мети інженерно-технічних експертиз є метод оцінки імовірності, запропонований В. П. Баскаковим, В. І. Єфімовим і Г. В. Сенаторовим [3]. Цими авторами передбачено використання п'ятибальної шкали ймовірності небезпечної події, рівномірну відсоткову шкалу ймовірності і відповідні понятійні характеристики ймовірності. Так, п'яти балам відповідає ймовірність настання події більше 80 %, «дуже висока, подія станеться раніше, ніж очікується», одному балу – ймовірність настання події більше від 1 % до 20 %, «дуже низька, подія скоріше за все не відбудеться».

Рівномірність шкали балів і відсотків ймовірності, зрозумілість їх понятійних характеристик дозволяє швидше досягти порозуміння між виконавцем і ініціатором проведення експертизи щодо значення показників ймовірності.

Запропонований підхід дозволяє більш точно оцінити експертними методами ймовірність існування певної обставини чи настання події, причинного зв'язку. Незважаючи на те, що висновок у імовірній формі не є прямим доказом у справі, опираючись на таку оцінку органи досудового слідства і суд можуть визначити напрямок подальших дій і сконцентрувати увагу на установленні інших обставин, необхідних для більш точного, категоричного висновку з поставлених на вирішення експерта питань.

Список використаних джерел:

1. Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010 № 6. С. 1–5. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/589/609> (дата звернення 23.02.2019).
2. Методы верификации результатов исследования. Электронно-библиотечная система «Консультант студента». URL: <http://www.studentlibrary.ru/doc/ISBN9785394017117-SCN0024.html> (дата звернення 23.02.2019).
3. Баскаков В. П., Ефимов В. И., Сенаторов Г. В. Оценка рисков аварии, инцидентов и несчастных случаев. Планы управления безопасностью труда. *Известия ТулГУ. Науки о земле*. 2011. Вып. 1 С. 22–35.

УДК 343.98

Чернюк В. Ф., науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ ПРИ ВИКОНАННІ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Одним з головних питань при проведенні судових експертиз у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності є встановлення причинного зв'язку між діями чи бездіяльністю конкретних осіб та настанням шкідливих наслідків досліджуваної події. У багатьох випадках

встановлення наявності або відсутності причинного зв'язку потребує застосування спеціальних знань. Тому нерідко вирішення питання про причинний зв'язок у ході досудового слідства за кримінальними справами покладається на експертне дослідження, але прийняття остаточного рішення залишається в компетенції юристів.

У більшості випадків встановлення причинного зв'язку між протиправним діянням та його наслідками здійснюється досить просто: як правило, якщо діяння безпосередньо спрямоване на досягнення визначеного результату, і між діянням та шкідливими наслідками відсутня перерва у часі, а суб'єкт злочинного посягання визначений та безсумнівний, наявність причинного зв'язку очевидна. Не викликає складності встановлення причинного зв'язку між діяннями підозрюваного у крадіжках матеріальних цінностей, причетність якого доказана, та настанням наслідків у вигляді завданих матеріальних збитків; між хуліганством, приниженням та образою і наслідками у вигляді нанесення моральних збитків, честі і гідності особи та ін.

Однак в інших випадках (наприклад, при недотриманні вимог законодавчих, нормативно-правових актів, стандартів підприємств, інструкцій, положень, внаслідок яких завдано шкоди довкіллю, життю та здоров'ю працівників та ін.) наслідки нерідко перебувають відірваними у часі від діянь, а на їх стан та тяжкість здійснюють вплив численні фактори, в тому числі й ті, що перебувають поза межами контролю чи усвідомлення суб'єктів посягань. Наприклад, недосконалість технологічних процесів виробництва, недотримання дозволених рівнів чи неконтрольованість шкідливих викидів, недотримання вимог своєчасного обстеження чи недбале ставлення до застосування вимог нормативно-правових актів до устаткування та обладнання і т.ін.

Обов'язковою умовою встановлення підстав для кримінальної відповідальності особи є наявність причинного зв'язку між діянням (діями чи бездіяльністю) та наслідками, що наступили завдяки цим діянням. Йдеться про встановлення того, що суспільно-небезпечні наслідки виникли внаслідок дії (бездіяльності) конкретних осіб і пов'язані з цими діями певними факторами, які вказують на те, що дані наслідки сталися винятково завдяки діям (бездіяльності) цих осіб.

Експертна практика налічує безліч досліджуваних ситуацій, де встановлення причинно-наслідкового зв'язку має суттєве значення для встановлення істини, а значить для надання підстав щодо застосування правової оцінки діянням конкретних осіб. Узагальнення цієї експертної практики є підґрунтям для визначення та систематизації теоретичних підходів вирішення проблеми встановлення причинних зв'язків, критеріїв оцінки досліджуваних ситуацій.

У теорії кримінального права з проблеми причинного зв'язку висловлено різні думки (погляди). М. І. Панов [1, с. 121], П. Л. Фріс [2, с. 149], О. О. Кваша [3, с. 90–91] та інші виділяють такі три основні теоретичні напрямки вивчення причинних зв'язків, кожен з яких, базуючись на різних філософських концепціях, розглядає з більшою чи меншою повнотою і науковою обґрунтованістю проблему причинності у кримінальному праві:

- *теорія необхідної умови* – причиною треба вважати будь-який фактор, який так чи інакше вплинув на виникнення наслідку;
- *теорія адекватної причини* – визнаються як такі лише «стандартні» причини, а у випадках, коли причиною стає щось нестандартне, це не може розглядатись як причина явища;
- *теорія необхідного спричинення* – визнає за причину лише таке явище, яке не випадково, а об'єктивно, закономірно зумовлює настання наслідку.

Російським дослідником питання теорії та практики причинного зв'язку в кримінальному праві професором В. Б. Малініним виділено набагато більшу систему теоретичних поглядів щодо проблеми причинного зв'язку [4, с. 316–356].

На нашу думку, при аналізі і встановленні причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією або бездіяльністю і суспільно небезпечними наслідками треба виходити з таких положень:

1) причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину, підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу злочину. Звідси випливає, що якщо відсутнє суспільно небезпечне діяння, то немає необхідності встановлювати причинний зв'язок, оскільки немає першої (обов'язкової) ознаки об'єктивної сторони – діяння. І навпаки, у разі відсутності наслідку (за наявності суспільно небезпечного діяння) має місце замах на злочин, або склад формального злочину, або взагалі склад злочину відсутній. Якщо ж

причинний зв'язок між діянням і наслідком не встановлений, об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом відсутня внаслідок відсутності такої обов'язкової її ознаки, як причинний зв'язок;

2) причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідком (шкідливими наслідками), який існує об'єктивно, як факт реальної дійсності. Факт настання шкідливого наслідку завжди розцінюється як результат причинного явища, яке його викликало, йому передувало і неминуче до нього призвело. Тому зв'язок між причиною та наслідком повинен вважатися об'єктивним, реальним і підлягає дослідженню в ході розслідування з метою встановлення інших складових суб'єктивної сторони протиправного явища;

3) при встановленні причинного зв'язку треба враховувати, що в природі і суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємодії. Їх численні фактори здійснюють вплив один на одного і перебувають у постійній зміні. Тому для того, щоб встановити конкретний визначений зв'язок між причиною і наслідком, необхідно використовувати інструменти філософії і логіки, як от абстрагування, аналіз, синтез, тобто штучно (уявно) ізолювати два явища (причину і наслідок) від впливу інших факторів, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками. Тільки при такому підході можна дослідити чи є певне діяння причиною даного наслідку;

4) причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку. Перш за все, з цього положення випливає, що основною умовою наявності причинного зв'язку є фактор часу, тобто причина завжди має передувати у часі наслідку і обов'язково обумовлювати його настання. Якщо настання наслідку було об'єктивно визначене ще до вчинення діяння чи стало результатом паралельного розвитку процесів незалежно від діяння, то ні про який причинний зв'язок йтися не може.

Разом з тим, упередження у часі діяння відносно настання наслідку само по собі не може бути достатнім для констатації наявності причинного зв'язку («після того» не значить «внаслідок того»).

Причина (діяння) не лише повинна передувати наслідку в часі, але й викликати його, бути головним фактором настання шкідливих наслідків. При цьому, суспільно небезпечне діяння, як вольова форма поведінки людини, безпосередньо заподіює шкоду, тобто безпосередньо здійснює негативний з точки зору суспільної поведінки вплив на об'єкт посягання і викликає тим самим настання суспільно небезпечного наслідку.

Якщо дія – це направлена форма діяння на досягнення певного результату, то бездіяльність завдає шкоду опосередковано. Це пояснюється тим, що особа при бездіяльності не втручається в розвиток причинного зв'язку, не виконує покладеного на неї обов'язку з виконання активних дій, якими вона повинна була відвернути шкоду, що загрожує об'єктові, хоча має можливість і повинна передбачати настання шкідливих наслідків. Внаслідок пасивної поведінки особи і дій інших сил і засобів (дій третіх осіб, сил природи, механізмів, різних процесів тощо) суспільно небезпечні наслідки настають як факт реальної дійсності. Однак це зовсім не означає, що в останньому випадку немає причинного зв'язку між бездіяльністю і наслідками, що настали. Такий зв'язок існує. Він перебуває у суб'єктивній стороні діяння, коли особа має знати про наявність небезпечних факторів, має можливість впливати на них та можливість запобігти настанню негативних наслідків.

Слід також зазначити, що причинно-наслідковий зв'язок за формою може бути необхідний (закономірний) і випадковий. Необхідний причинний зв'язок являє собою неминучість настання шкідливого наслідку як результат спрямованого діяння, коли вольовий фактор спрямований на досягнення конкретного означеного наслідку (прямий умисел). При необхідних причинних зв'язках особа, вчиняючи ті чи інші діяння, здатна усвідомлювати розвиток природного ходу подій, передбачати виникнення шкідливих наслідків і бажати їх настання. Встановлення необхідного причинного зв'язку дає можливість констатувати наявність об'єктивної сторони протиправного діяння з матеріальним складом.

Випадкові причинні зв'язки не відбивають закономірностей розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетинання причинно-наслідкових ланок (іноді багатьох). Тут настання суспільно небезпечних наслідків виникає через непрогнозований випадковий збіг обставин, які не були заздалегідь враховані у злочинному задумі.

Слід наголосити, що вагому роль у вирішенні конкретних питань щодо наявності (відсутності) причинного зв'язку між поведінкою особи та наслідком

відіграє експертна думка. Адже саме експерт як спеціаліст у галузі спеціальних знань може найточніше вирішити питання щодо існування та розвитку певних об'єктивних закономірностей, а також встановити, чи діяла особа відповідно до встановлених вимог законодавчих чи нормативно-правових актів. У цьому контексті ми цілковито погоджуємося з думкою Є. В. Фесенка, про потребу перегляду звичного для нашої юриспруденції постулату, що висновок щодо причинного зв'язку має робити насамперед юрист [10, с. 3].

Висновок щодо наявності (відсутності) ознаки складу злочину дійсно прерогатива юриста. Але практичне обґрунтування цього висновку без спеціальних знань неможливе. Тому вирішальне значення у конкретній справі треба надавати все ж таки висновкам експерта.

Підсумовуючи викладене, треба вважати, що при проведенні інженерно-технічної експертизи урахування викладених положень має важливе значення для вирішення експертами питання про наявність (чи, навпаки, відсутність) у кожному конкретному випадку причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і настанням шкідливого наслідку.

Список використаних джерел:

1. Панов М. І. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ ; Харків : Юрінком Інтер; Право, 2001. 416 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закладів. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Атіка, 2009. 512 с.
3. Мала енциклопедія кримінального права / Ю. Л. Башицький, М. О. Костенко, З. А. Тростюк, О. О. Кваша [та ін.]; за заг. ред. Ю. Л. Башицького та З. Л. Тростюк. К. : Кондор, 2012. 284 с.
4. Малинин В. Б. Объективная сторона преступления. Энциклопедия уголовного права [в 35 т.] / Под ред. В. Б. Малинина. Т. 4 : Состав преступления. СПб. : Издание проф. Малинина, 2005. 800 с.
5. Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010 № 6. С. 1–5.

УДК 343.98

Мешков О. О., науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ

Судова експертиза, як і криміналістика, виникла у зв'язку з потребами практики. Випадки запрошення до суду експертів були відомі ще в давньоримському судовому процесі, де в такій ролі виступали землеміри та спеціалісти з почерку, проте ці факти стосуються цивільного процесу. У кримінальному процесі перші згадування про судові експертизи пов'язані з медичною експертизою. Так, в працях Гіппократа (400 р. до н.е.) розглядалися питання дослідження механічних ушкоджень на тілі тощо [1].

З набуттям Україною незалежності в 1991 році почався сучасний етап розвитку судової експертизи. 25 лютого 1994 року прийнято Закон України «Про судову експертизу», яким визначено правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [2].

Для максимального задоволення потреб слідчих і судових органів, розширення кола досліджень у 1994 році було прийняте рішення про утворення в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса сектору пожежно-технічних досліджень та досліджень у галузі охорони праці – на той час нового напрямку наукової та експертної роботи. Сектор було створено влітку 1994 року у складі завідувача лабораторії – кандидата технічних наук, доцента В. М. Попова, заступник завідувача – Л. В. Афанасьєва, наукового співробітника – І. М. Шуби та інженера з охорони праці Н. А. Решетнікової.

Співробітники сектору брали активну участь у розробленні нормативних актів з охорони праці для Харківського НДІ судових експертиз та виконували разові доручення з розроблення актів для Міністерства юстиції України, виконували експертні дослідження для правоохоронних органів, судів.

З листопада 1994 року в секторі розпочалося виконання пожежно-технічних експертиз, а з травня 1995 року – експертиз у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності. У 1998 році експертну кваліфікацію за спеціальністю 10.5 «Дослідження причин та наслідків